

УДК 94 (477) «1941/1944»

**НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБОРУ
ПОДАТКІВ ТА ПОДАТКОВИХ ПЛАТЕЖІВ НА
КОРИСТЬ НІМЕЦЬКИХ СЛУЖБ ТА УСТАНОВ
РАЙХСКОМІСАРІАТУ «УКРАЇНА»
(1941 – 1944 РР.)**

**NORMATIVE PROVISION OF COLLECTION
OF TAXES AND TAX PAYMENTS IN FAVOR OF
THE GERMAN SERVICES AND INSTITUTIONS
OF THE REICHSKOMMISSARIAT «UKRAINE»
(1941-1944)**

Куницький М. П.,
доктор історичних наук,
доцент, президент громадської організації
«Інформаційно-комунікаційний менеджмент
інтелектуальної власності» (Україна, Київ),
e-mail: 2757 Mk@gmail.com

Kunitsky M. P.,
Doctor of Historical Sciences, Docent, President of
public organization «Information and
communication management of intellectual property»
(Ukraine, Kiev),
e-mail:2757Mk@gmail.com

Використавши широке коло архівних документів та інших джерел, провівши аналіз їх змістового блоку, автор публікації з'ясує питання податкової політики, яка проводилась на теренах Райхскомісаріату «Україна» (далі – РКУ). Реконструкція цих аспектів минулого дозволяє більш детально з'ясувати проблеми нацистського окупаційного режиму, який функціонував на теренах нашої Батьківщини упродовж 1941 – 1944 рр.

Автор публікації доводить, що з ініціативи окупаційної адміністрації створювався такий порядок розподілу зібраних із місцевого середовища податків та податкових платежів, що основна маса коштів потрапляла на рахунки служб та установ Райхскомісаріату «Україна». Проте перерозподілу бюджетних коштів на користь місцевих органів влади фактично не існувало. Лише у виключних випадках вони одержували дотації від німецьких органів влади. Фактично, зібрані кошти не використовувалися, що свідчить про планомірне і цілестрозоване економічне виснаження як місцевого населення, так і виробничих структур, які перебували під контролем місцевої допоміжної влади.

Ключові слова: податки, податкові платежі, окупаційна адміністрація, окупаційна політика, місцеві органи влади, місцеве населення, Райхскомісаріат «Україна», гебітскомісаріат.

Having used a wide group of archival documents and other primary sources, after analyzing their content block, the author of the publication considers the tax policy issues that were conducted in the territory RKU. Reconstruction of these aspects of the past allows us to study in more detail the problems of the Nazi occupation regime, which functioned on the territory of our Motherland in 1941-1944. The author of the publication claims that with the initiative of the occupation administration, such an order was created for the distribution of taxes and tax payments collected from the local environment, that the main amount of funds was included in the accounts of the services and institutions of the RKU. But there was virtually no redistribution of budget funds for the benefit of local authorities. Only in exceptional cases they received subsidies from German authorities. In fact, the collected funds were not used, which indicates the planned economic exploitation of both the local population and production structures that were under the control of the local auxiliary power.

Keywords: taxes, tax payments, occupation administration, occupation policy, local authorities, local population, Reichskommissariat "Ukraine", Gebitskommissariat.

Економічна політика Німеччини в окупованій Україні передбачала поступову реалізацію отримання «життєвого простору» для «арійського на-

роду». Більшість завдань колонізації Сходу могла бути виконана вже після успішного завершення війни. Але, ця стратегічна мета окупаційної політики в контексті «життєвого простору» була завжди присутня, і жодні міркування тактичного рівня не могли призвести до пом'якшення ставлення заводників до місцевого соціуму. Заходи адміністрації РКУ в галузі податкової політики перетворювали її на ефективний механізм вилучення сировини та продовольства із окупованої країни.

Заявлена проблема в історичній науці вивчена лише частково. У комплексному та системному вимірах вона так і не знайшла свого відображення в історіографії. Відомі лише окремі публікації О. Перехреста [1], Н. Глушенка [2], О. Гончаренка [3; 4], В. Орлика та Л. Маренець [5], О. Потильчака [6; 7; 8; 9; 10], які мають інший центральний предмет дослідження, а тому ця проблема в них практично не вирішується.

Всі види податків, які передбачалося збирати із суб'єктів оподаткування вже в перші дні окупації були чітко розмежовані між німецькими та місцевими органами влади. Податки, більші за розмірами та обсягами зазвичай надходили на рахунки німецьких установ РКУ, а от місцеві податки та збори мали усього лиш покривати адміністративно – господарські витрати управлінських структур місцевого рівня, фінансування роботи підпорядкованих їм установ та організацій. Тому, на користь органів місцевого управління надходили порівняно невеликі обсяги податкових платежів.

Виключно німецькими нормативно-правовими актами врегульовувалися кількість, види, розміри та порядок стягнення податкових платежів. Водночас, розпорядженнями військових властей, яким і доводилося першим зустрітися із проблемою організації збору податків, віддавалися досить загальні вказівки щодо використання попереднього, ще радянського законодавства. Керівники військових комендатур, пропонували у разі виникнення будь-яких непорозумінь із цього приводу, звертатися безпосередньо до них [11, арк. 1 – 5].

Основні права й обов'язки платників, механізми дії податкової системи містилися в податковому законодавстві. Здебільшого, законодавчі акти, які приймалися керівництвом РКУ, видавалися у формі спеціальних податкових законів. Ці нормативно-правові акти врегульовували порядок стягнення окремих груп податків та зборів, містили характеристику виду податку, конкретизували механізм його обчислення і терміни сплати, визначали групу платників. Водночас, єдиного кодифікованого нормативного акту, який міг акумулювати усі видані приписи в галузі податкового права, усунути колізії в РКУ, так і не було створено. Натомість в РКУ було створено велику кількість нормативних актів у формі спеціальних податкових законів, які досить часто суперечили один одному, а нормотворчість генеральних комісарів вносила ще більшу плутанину у практичному їх застосуванні.

У створеній гітлерівцями податкової системі на теренах РКУ закріплювалися співвідношення між платежами, які направлялися в розпоряджен-

ня німецьких і місцевих органів влади, орієнтація на оподаткування фізичних, а не юридичних осіб, прибуткове, а не майнове оподаткування, домінування прямого оподаткування над непрямим.

Податкова система, створена в РКУ являла собою сукупність податків, зборів і платежів, нормативно закріплених у цьому окупаційному адміністративно-територіальному утворенні; принципів, форм і методів їхнього встановлення, зміни чи скасування; дій, що забезпечували їхню сплату, контроль і відповідальність за порушення встановленого і юридично закріпленого податкового законодавства.

Особливістю сформованої на теренах РКУ податкової системи стало те, що в її основі перебував домінуючий орієнтир – максимальне викачування із місцевого соціуму сировинних і продовольчих ресурсів, а не наповнення бюджетних надходжень. Окупаційна податкова система лише частково була спрямована на покриття обсягів бюджетних витрат. Зокрема, на цьому принципі працювали органи місцевого управління. Основна ж частина коштів, отриманих від платників податків зосереджувалася в німецьких установах РКУ, і лише в разі крайньої потреби направлялися на фінансування роботи місцевої влади.

Нормативно-правова база, необхідна для створення системи оподаткування, створювалася у межах їх службової компетенції німецькими та місцевими органами управління РКУ. У них закріплювалися основні права та зобов'язання платників податків та зборів, механізми дії податкової системи. Податкове законодавство досить широко включало поряд із законами і конкретні рішення органів окупаційної влади, як центрального так і місцевого рівнів. Законодавчі акти, які приймалися керівництвом РКУ видавалися у формі спеціальних податкових законів. Ці нормативно-правові акти врегульовували порядок стягнення окремих груп податків та зборів, містили характеристику виду податку, конкретизували механізм його обчислення і терміни сплати, визначали групу платників.

Водночас, єдиного кодифікованого нормативного акту, який міг акумулювати усі видані приписи в галузі податкового права, усунути колізії в РКУ, так і не було створено. Натомість в РКУ було створено велику кількість нормативних актів у формі спеціальних податкових законів, які досить часто суперечили один одному, а нормотворчість генеральних комісарів вносила ще більшу плутанину у практичному їх застосуванні. У результаті, – на теренах РКУ було створено громіздку, переповнену дріб'язковими приписами нормативно – правову систему забезпечення збору податкових платежів.

Водночас, вже в окупаційний період проявляється майбутня конфігурація економічної системи, яка мала постати тут у майбутньому. Вже в цей час здійснюється практична підготовка й створення підґрунтя майбутнього «життєвого простору»: обезлюднення міст, знищення повноцінної освітньої системи, різкий крен в бік професійної підготовки української молоді не вище середнього спеціального рівня, монополізація економіки,

відмова від відбудови зруйнованого промислового потенціалу України, зосередження уваги німецьких монополій на суто видобувних галузях промисловості, використання «ножиць цін» задля вилучення сировини та сільського господарської продукції, обмеження й майже повне припинення вільної торгівлі навіть тією продукцією селянського господарства, яка залишалася у виробника після виконання зобов'язань перед державою.

Окупаційна влада прагнула будь-що не допустити появи повноцінного виробника продукції та послуг із місцевого середовища. Ні у якому разі відроджені німецькою владою приватновласницькі (капіталістичні) відносини не мали стати підставою виникнення нових соціальних груп і станів, здатних не лише репрезентувати місцеве суспільство, а й суттєво відрізнятись від нього. Тому, усі заходи німецької адміністрації у сфері контролю за виробництвом поєднувалися із жорсткою податковою політикою, яка мала не допустити цих змін. У іншому випадку окупаційні адміністратори використовували суто адміністративні заходи припинення приватновласницької ініціативи ще в процесі її зародження.

Е. Кох так писав про завдання Райхскомісаріату: «Мова йде насамперед про підтримку забезпечення німецького військового господарства та німецького командування надзвичайно великими обсягами джерел сировини і продуктів харчування цієї країни для того, щоб Німеччина і Європа могли вести війну будь-який довгий час» [12, арк. 14]. Слова Е.Коха найліпшим чином віддзеркалюють завдання окупаційної адміністрації на період ведення війни – забезпечити країну усім необхідним задля майбутньої перемоги.

У перші дні окупації військова адміністрація, якій на той час належала уся повнота влади – наказувала зібрати у населення пограбоване та незаконно набуте ним майно підприємств, установ та приватних осіб. Це майно оголошувалося власністю німецької армії. Дії місцевої влади, відповідно до яких частина місцевого населення повернула її рахунки, частина пограбованого у грошовому вигляді оголошувалися незаконними. Усі незаконно одержані речі необхідно було повернути, а кошти сплачені в місцеві управи поверталися за пред'явленими квитанціями [13, арк. 1].

Як видно із внутрішньої документації генеральних комісаріатів, гебітскомісарів в 1943 р. позбавили права встановлювати особливі податки та збори. Право на встановлення податків та зборів належало виключно до компетенції райхсміністра східних окупованих територій та райхскомісара [14, арк. 145].

Усі грошові надходження від збору податків і зборів чітко розмежовувалися між німецькими та місцевими органами влади. Платежі, які стягувалися на користь районних та міських управ – вважалися місцевими податками і зборами.

Німецькі управлінці намагалися внести лад в систему термінологічного апарату, який застосовувався при накладенні податкових платежів. Так, відповідно до роз'яснень окружного фінансового

ревізора гебітскомісаріату «Бердичів» генеральної округи «Житомир» до податків і зборів відносилися виключно стягнення введені розпорядженнями райхскомісаріатом. Податкові платежі введені гебітскомісаріатом пропонувалося іменувати як збори та данини [15, арк. 25].

Під час перебування території України в управлінні військової адміністрації, частина зібраних податків перерозподілялися між німецькими і місцевими органами влади. Так, відповідно до розпорядження по ортскомендатурі № 679, яка у березні 1942 р. дислокувалася в Запоріжжі, місцевим органам влади було віддано вказівку- 30 % зібраних податків із заробітної плати, прибутків та товарообігу перерахувати на рахунки військового командування, а 70 % залишити на місцях [16, арк. 21].

За встановленими військовою адміністрацією правилами, всі кошти одержані від нарахованих місцевою владою штрафних санкцій на правопорушників, перераховувалися на банківські рахунки військових комендатур. При цьому місцеві управи мали звертатися до німецьких військових властей із своїми пропозиціями щодо накладення штрафів. А рішення щодо цього приймалися військовими адміністраціями [17, арк. 18].

З часом, ці правила були переглянуті і право накладати штрафи було передано місцевій владі.

Німецька адміністрація намагалася будь-що позбавити органи місцевого управління фінансовою стабільністю, а тому наказувала найбільші за сумами грошових надходжень податки і збори стягувати на свою користь. Так, прибуток із обігу аптек повністю передавався на рахунки гебітскомісаріатів. Податок встановлювався на рівні 5 % від обігу. При цьому вказувалося, що не аптечні управління, а аптеки повинні сплачувати цей податок до 15 числа кожного наступного місяця.

Але перелік податків, які стягувалися із аптек на цьому не закінчувався. Вони мусили сплачувати ще й 80 % податок зі свого прибутку. Подібний порядок встановлювався і для німецьких аптек. У разі, якщо вони об'єднувалися в аптечні управління із наявністю централізованої бухгалтерії, дозволялося сплачувати податки безпосередньо на рахунок генерального комісаріату. Окрім цього, аптеки сплачували ще й 2 % податок із обігу (але, не менше ніж 500 крб.) на рахунки аптечної служби РКУ в Ровно [18, арк. 25].

В 1941 р. було введено збір із кінотеатрів. Спочатку він відносився до місцевих податків та зборів, а тому переводився на рахунки районних та міських управ. У жовтні 1943 р. такий порядок був переглянутий і 20 % збір почав надходити на рахунок німецької сторони. Оскільки перед цим розмір збору становив 10 %, кінотеатри зобов'язувалися збільшити ціну на квитки на кіносеанси на 10 % із заокругленням суми до 50 коп. та стягувати їх із відвідувачів. Оголошення про ці зміни розміщувалися на афішах кінотеатрів її адміністрацією [19, арк. 14].

У окремих районах, штрафи, наприклад у Привільнянському району Миколаївщини, накладені за порушення правил базарної торгівлі надходили

на рахунки гебітскомісаріатів. При цьому німецьке керівництво суворо попередило сільських старост та інших місцевих управлінців про недопустимість порушення отриманих вказівок щодо покарання порушників правил базарної торгівлі [20, арк. 3].

На Київщині нарахування на заробітну плату та санітарно-гігієнічний збір надходили на рахунки гебітскомісаріатів. Так, відповідно до звіту про виконання кошторису по відділу освіти Корсунського району за березень 1942 р. було нараховано 84347 крб. 46 коп. заробітної плати. На рахунок гебітскомісаріату було перераховано 2085 крб. 29 коп. прибуткового податку та 2400 крб. 70 коп. санітарно-гігієнічного збору [21, арк. 14].

Отже, нормативно-правове база, на основі якої здійснювалося оподаткування місцевого населення та відповідних виробничих структур- створювалася виключно німецькими службами та установами РКУ, без будь-якого погодження з місцевими органами влади. Ця система передбачала викачування усіх необхідних ресурсів як для забезпечення підрозділів Вермахту, котрі перебували на цій території, так і для забезпечення роботи управлінських структур РКУ. Більшість важливих податків та податкових платежів надходила на рахунки німецьких органів влади. Із цих джерел здійснювалося фінансування роботи місцевих органів влади. Але значна частина коштів, одержаних за рахунок непосильного податкового тиску ,накладеного на місцеве населення та виробничі структури так і не використовувалася, що свідчить про підготовку завоєваного територіального масиву на «життєвий простір» для «арійської раси».

Список використаних джерел

1. Перехрест О. Г. Системи оподаткування та обов'язкових поставок сільськогосподарської продукції як форми економічного пограбування селянства України за нацистської окупації (1941 – 1944 рр.) / О. Г. Перехрест // Український селянин: Збірник наукових праць. – Черкаси, 2003. – Вип. 7. – 320 с.
2. Глушенко Н. Податкова політика німецької влади на окупованій території Півдня України у 1941 – 1943 рр. / Н. Глушенко // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Історичні науки. – Миколаїв, 2004. – Т. 32. – Вип. 19. – 234 с.
3. Гончаренко О. М. Функціонування окупаційної адміністрації Райхскомісаріату «Україна»: управлінсько – розпорядчі та організаційно – правові аспекти (1941 – 1944 рр.): монографія / Гончаренко О. М. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 600 с.
4. Гончаренко О. Проблеми функціонування цивільної адміністрації Райхскомісаріату «Україна»: фінансово-правовий аспект (1941 – 1944 рр.) / О. Гончаренко // Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації (до 65-річчя Великої Перемоги). Матеріали міжнародної наукової конференції / Відповідальний редактор: Легасова Л. В. – К., 2011. – 543 с.
5. Орлик В., Маренець Л. До питання фіскальної політики нацистів в окупованій Україні / В. Орлик, Л. Маренець // Архіви України. – № 1 – 3. – 2005. – 345 с.
6. Потильчак О. Економічний колабораціонізм в Україні в роки нацистської окупації (1941 – 1944): причини і прояви / О. Потильчак. – К.: УДПУ ім. М. П. Драгоманова. – 1997. – 29 с.
7. Потильчак О. В. Новий порядок в окупованій Україні (1941 – 1944) / О. Потильчак // Пам'ять століть. – 1999. – № 1. – С. 97 – 104.

8. Потильчак О. В. Експлуатація трудових ресурсів України гітлерівською Німеччиною у роки окупації: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 1999. – 205 с.
9. Потильчак О. До питання про соціальну політику фашистської Німеччини щодо селянства України в роки окупації (1941–1944 рр.) / О. Потильчак // Український селянин. – 2001. – Вип. 2. – С. 125 – 128.
10. Потильчак О. Трудова експлуатація українського селянства у роки нацистської окупації (1941–1944 рр.) / О. Потильчак // Український селянин. Збірник наукових праць. – 2002. – Вип. 5. – С. 141 – 143.
11. Державний архів Черкаської області. – Ф.Р-2400. – Оп. 1. – Спр. 1.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 4620. – Оп. 3. – Спр. 249.
13. Державний архів Полтавської області. – Ф.Р-8676. – Оп. 2. – Спр. 69.
14. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф.Р-1312. – Оп. 1. – Спр. 1333.
15. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). – Ф.Р-1233. – Оп. 1. – Спр. 151.
16. Державний архів Запорізької області. – Ф.Р-1433. – Оп. 3. – Спр. 1.
17. Державний архів Київської області (далі – ДАКО). – Ф.Р-2539. – Оп. 1. – Спр. 4.
18. ДАЖО. – Ф.Р-1233. – Оп. 1. – Спр. 151.
19. ДАВО. – Ф.Р-1312. – Оп. 1. – Спр. 1345.
20. Державний архів Миколаївської області. – Ф.Р-1977. – Оп. 1. – Спр. 1.
21. ДАКО. – Ф.Р-2531. – Оп. 1. – Спр. 5.
- Potilchak // Ukrayinskij selyanin. Zbirnik naukovih prac. – 2002. – Vip. 5. – S. 141 – 143.
11. Derzhavnij arhiv Cherkaskoyi oblasti. – F.R-2400. – Op. 1. – Spr. 1.
12. Centralnij derzhavnij arhiv vishih organiv vladi ta upravlinnya Ukraini. – F. 4620. – Op. 3. – Spr. 249.
13. Derzhavnij arhiv Poltavskoyi oblasti. – F.R-8676. – Op. 2. – Spr. 69.
14. Derzhavnij arhiv Vinnickoyi oblasti (dali – DAVO). – F.R-1312. – Op. 1. – Spr. 1333.
15. Derzhavnij arhiv Zhitomirskoyi oblasti (dali – DAZhO). – F.R-1233. – Op. 1. – Spr. 151.
16. Derzhavnij arhiv Zaporizkoyi oblasti. – F.R-1433. – Op. 3. – Spr. 1.
17. Derzhavnij arhiv Kiyivskoyi oblasti (dali – DAKO). – F.R-2539. – Op. 1. – Spr. 4.
18. DAZhO. – F.R-1233. – Op. 1. – Spr. 151.
19. DAVO. – F.R-1312. – Op. 1. – Spr. 1345.
20. Derzhavnij arhiv Mikolajivskoyi oblasti. – F.R-1977. – Op. 1. – Spr. 1.
21. DAKO. – F.R-2531. – Op. 1. – Spr. 5.

References

1. Perehrest O. G. Sistemi opodatkovannya ta obov'yazkovih postavok silskogospodarskoyi produkciji yak formi ekonomichnogo pograbuvannya selyanstva Ukraini za nacistiskoyi okupaciji (1941 – 1944 rr.) / O. G. Perehrest // Ukrayinskij selyanin: Zbirnik naukovih prac. – Cherkasi, 2003. – Vip. 7. – 320 s.
2. Glushenok N. Podatkova politika nimeckoyi vladi na okupovaniy teritoriyi Pivdnyia Ukraini u 1941 – 1943 rr. / N. Glushenok // Naukovi pracj: Naukovo-metodichnij zhurnal. Istorichni nauki. – Mikolajiv, 2004. – T. 32. – Vip. 19. – 234 s.
3. Goncharenko O. M. Funkcionuvannya okupacijnoyi administraciji Rajhskomisariatu «Ukrayina»: upravlinsko – rozporjadchi ta organizacijno – pravovi aspekti (1941 – 1944 rr.): monografiya / Goncharenko O.M. – K.: NPU imeni M. P. Dragomanova, 2011. – 600 s.
4. Goncharenko O. Problemi funkcionuvannya civilnoyi administraciji Rajhskomisariatu «Ukrayina»: finansovo-pravovij aspekt (1941 – 1944 rr.) / O. Goncharenko // Ukrayina u Drugij svitovij vijni: dzherela ta interpretaciji (do 65-richchya Velikoyi Peremogi). Materiali mizhnarodnoyi naukovoyi konferenciji / Vidpovidalnij redaktor: Legasova L.V. – K., 2011. – 543 s.
5. Orlik V., Marenc L. Do pitannya fiskalnoyi politiki nacistiv v okupovaniy Ukraini / V. Orlik, L. Marenc // Arhivi Ukraini. – № 1 – 3. – 2005. – 345 s.
6. Potilchak O. Ekonomichnij kolaboracionizm v Ukraini v roki nacistiskoyi okupaciji (1941 – 1944): prichini i proyavi / O. Potilchak. – K.: UDPU im. M.P.Dragomanova. – 1997. – 29 s.
7. Potilchak O. V. Novij porjadok v okupovaniy Ukraini (1941 – 1944) / O. Potilchak // Pam'yat stolit. – 1999. – № 1. – S. 97 – 104.
8. Potilchak O. V. Ekspluatsiya trudovih resursiv Ukraini gitlerivskoyu Nimechchinyu u roki okupaciji: Dis. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. – K., 1999. – 205 s.
9. Potilchak O. Do pitannya pro socialnu politiku fashistskoyi Nimechchini shodo selyanstva Ukraini v roki okupaciji (1941–1944 rr.) / O. Potilchak // Ukrayinskij selyanin. – 2001. – Vip. 2. – S. 125 – 128.
10. Potilchak O. Trudova ekspluatsiya ukrajinskogo selyanstva u roki nacistiskoyi okupaciji (1941–1944 rr.) / O.